

ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΒΩΚΟΣ

ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

ΑΓΡΑ

ΟΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΓΡΑ

σᾶς προσκαλοῦν στὴν παρουσίαση τοῦ βιβλίου τοῦ

ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ ΒΩΚΟΥ

ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Ἡ ἐκδήλωση θὰ πραγματοποιηθεῖ στὸ κτίριο τῆς ΕΣΗΕΑ

στην Αἴθουσα ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΡΑΝΤΖΑΣ

(Ἀκαδημίας 20, 1ος ὄροφος)

τὴ Δευτέρα 14 Νοεμβρίου 2011, σὺς 13.00.

Ὅμιλητές:

ΑΝΤΩΝΗΣ ΚΑΡΑΚΟΥΣΗΣ, *διευθυντὴς τῆς ἐφημερίδας*

Τὸ Βῆμα τῆς Κυριακῆς

ΣΠΥΡΟΣ ΜΟΣΧΟΝΑΣ, *ἀναπληρωτὴς καθηγητῆς*

στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν

ΓΙΑΝΝΗΣ ΣΤΑΥΡΑΚΑΚΗΣ, *ἀναπληρωτὴς καθηγητῆς*

στὸ Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΕΣΗΕΑ: Ἀκαδημίας 20, τηλ. 210.3632.600

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΓΡΑ: Ζωοδόχου Πηγῆς 99, 114 73 Ἀθήνα, τηλ. 210.7011.461

Γεράσιμος Βώκος, *Επιφυλλίδες: Πολιτική και Φιλοσοφία*, Αθήνα: Άγρα, 2011.

ΕΣΗΕΑ
14/11/2011

Κυρίες και κύριοι,

Ο Γεράσιμος Βώκος είναι φίλος μου. Κατά συνέπεια, μπορώ να μιλήσω για το βιβλίο του αντικειμενικά, μετά λόγου γνώσεως. Κι αυτό θα κάνω. Και παρακαλώ έτσι να μ' ακούσετε. Ας μου επιτραπεί να προσποιηθώ ότι μιλάω χωρίς συγκίνηση.

Επιφυλλίδες

Επιφυλλίδες. Πολιτική, Φιλοσοφία. Τρεις λέξεις. Ο υπότιτλος ορίζει τη θεματολογία των κειμένων, ο τίτλος το είδος των κειμένων.

Αρχίζω λοιπόν από τον τίτλο: τι είδους κείμενα είναι αυτά;

Πρόκειται για 52 επιφυλλίδες δημοσιευμένες στο «Κυριακάτικο Βήμα» από 29/8/1993 (η παλαιότερη) μέχρι και 26/1/2003. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι θα υπάρξει και δεύτερος τόμος με επιλογή από τις πιο πρόσφατες επιφυλλίδες.

Επιφυλλίδες, δηλαδή *δημοσιογραφικά κείμενα επιχειρηματολογίας και γνώμης*. Τέτοια κείμενα πρέπει να έχουν, χωρίς να επιδεικνύουν, πολλές αζήτητες αρετές για να επιζήσουν της παράδοξης συνθήκης γραφής τους: Ως δημοσιογραφικά κείμενα, οι επιφυλλίδες είναι κείμενα *περιστασιακά*: χρειάζονται την επικαιρότητα για να διαβαστούν, που όμως είναι και ο λόγος να μη διαβάζονται πια. Αλλά ως κείμενα επιχειρηματολογίας και γνώμης, οι επιφυλλίδες είναι κείμενα ανεπίκαιρα: επικαλούνται, ή προϋποθέτουν, αρχές, επιχειρήματα, αναλογίες που δεν ανήκουν αποκλειστικά σε μία περίπτωση.

Οι αφορμές των επιφυλλίδων του Βώκου (*αυτών*: επίσης πολλών από τις αθησαύριστες) σπάνια είναι άμεσες, σπάνια θεματοποιούνται. Ίσως μόνο «Ο θίασος των ισχυρών και ο θρίαμβος του θανάτου» (σ. 58-61), επιφυλλίδα δημοσιευμένη τον Απρίλιο του 1999, να μιλά ευθέως για μία *περίσταση*: τον πόλεμο στη Γιουγκοσλαβία. Αναφορές βέβαια έχουμε αρκετές: στη διάσκεψη της Γένοβας και στις διαδηλώσεις εναντίον της παγκοσμιοποίησης («Το πλοίο των τρελών», σ. 91-93), στη συνεδρίαση των ηγετών της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο Μπουένος Άιρες (σ. 53: εύχεται «την επόμενη φορά, με το καλό, [να συνεδριάσουν στη] σελήνη»), στα «πρόσφατα κοινωνικά γεγονότα στη Γαλλία» (η σχετική επιφυλλίδα, «Δύσκολα προβλήματα και απλές λύσεις», σ. 174-177, δημοσιεύτηκε 6/1/1996). Αναφορές δεν είναι αυτά τα *θέματα* των επιφυλλίδων.

Άλλες φορές, περισσότερες, η αφορμή είναι έμμεση, μόλις διακριτή: στο «Δεν ξέρω, Κάτια, δεν ξέρω!» (σ. 78-81), αφορμή είναι, ας πούμε, η περιοδικά διογκούμενη, και πάντοτε προσποιητή, απορία: «επιτέλους, γιατί δεν μιλούν οι διανοούμενοι;» (δηλαδή, «γιατί δεν λένε οι διανοούμενοι αυτά που θέλουμε να λένε;»), ενώ, όταν μιλούν, η συνήθης

αντίδραση είναι: «τώρα, γιατί δεν κάθονται στ' αβγά τους;», δηλαδή στο περιχαρακωμένο πεδίο της ειδικότητάς τους.

Υπάρχουν τέλος και τα κείμενα χωρίς αφορμή – χωρίς *προφανή* αφορμή, δηλαδή. Λ.χ., Η «Ιστορία χωρίς τέλος» (σ. 197-199) μας παρουσιάζει ένα έγγραφο του 1775 στα αρχεία της παρισινής αστυνομίας, με το οποίο ένας σύζυγος καταγγέλλει τη γυναίκα του για εγκατάλειψη στέγης, όταν αυτή παρασύρεται από τις διασκεδάσεις και την κοσμική ζωή! Τέλος· αυτό είναι όλο. Η επιφυλλίδα θα μπορούσε να είναι εξίσου μία άσκηση στην ιστοριογραφία των *Annales* και ένα διήγημα στο ύφος του Δανιήλ Χαρμς.

Κείμενα χωρίς ή με ελάχιστη αφορμή, αλλά όχι ανεπίκαιρα. Ο περιορισμός, η μετάθεση, η αποσιώπηση της αφορμής δίνει στα κείμενα αυτά *ευρύτητα αναφοράς*. Ας διαβάσουμε, λ.χ., την επιφυλλίδα «Ο χρυσός, η λάσπη και το αίμα» (σ. 62-64). Σ' αυτήν ο Βώκος διαβάζει Μαρξ, την *Πάλη των τάξεων στη Γαλλία* – παρεμπιπτόντως, δημοσιογραφικά κείμενα είναι κι αυτά, του 1850. Ο Μαρξ μιλάει για τη χρηματιστική αριστοκρατία, για την πολιτική των δανείων, τη λεηλασία του κράτους, όλα αυτά δηλαδή που μας καίνε σήμερα.

Τα κείμενα του Βώκου, όπως όλες οι επιφυλλίδες, είναι κείμενα αυτόνομα, διαβάζονται μόνα τους, και σπανίως δημοσιεύονται σε συνέχειες, με εξαίρεση δύο τριάδες:

α. «Το χιούμορ του Χιουμ», «Λειτουργήματα και αξιώματα», «Ελευθερία και μισαλλοδοξία» (σ. 118-129) και

β. «Η μεταφυσική και η θάλασσα» (σ. 150-161),

και τρεις дуάδες:

α. «Ο Μαύρος Κώδικας» «Ο Μαύρος Κώδικας και η θεωρία» (σ. 162-169),

β. «Κράτος και φόβος», «Κράτος και θάνατος» (σ. 178-187) και

γ. «Οι τιμωρίες της Ευρώπης» και «Το πανωφόρι του θορύβου» (σ. 191-196· η τελευταία дуάδα για έργα του Πωλ Βαλερύ).

Αν και αυτόνομες, πολλές επιφυλλίδες πιάνουν νήματα που οδηγούν – από πολύ νωρίς– ή θα οδηγήσουν –σύντομα ελπίζω– σε άλλα, συνθετικά έργα του Γεράσιμου Βώκου. Σημειώνω πως ούτε μία από τις επιφυλλίδες αυτές δεν παραπέμπει σε δουλειά του ήδη δημοσιευμένη αλλού (στην αυτολογοκλοπή, να ξέρετε, καταφεύγουν όσοι ξεμένουν από θέματα). Και ίσως κάποιες απ' τις επιφυλλίδες του ν' αποτελούν δοκιμές για δύο βιβλία που ξέρω ότι ετοιμάζει ο Γεράσιμος Βώκος. Στο «Η μεταφυσική και η θάλασσα», λ.χ., μια σειρά τριών επιφυλλίδων για την ιστορία της φιλοσοφίας και τη διδασκαλία της, διαβάζω ιδέες για το βιβλίο του *Το νησί*. Σε επιφυλλίδες όπως το «Άσυλο ανιάτων» (σ. 25-28), «Ο γιατρός και ο τρελός» (σ. 203-205), αλλά κυρίως στην πιο πρόσφατη, ελευθερόστομη επιφυλλιδογραφία του, όπου γράφει με το φλέγμα ενός Τζόναθαν Σουίφτ, νομίζω ότι δοκιμάζει ιδέες για το βιβλίο του *Οι μικροί τρελοί*.

Τέλος, ο αναγνώστης έχει υπόψη του, γενικότερα, ότι είναι πολλές δεκάδες οι επιφυλλίδες, κάθε είδους και θεματολογίας, της ίδιας περιόδου ή μεταγενέστερες, που δεν έχουν περιληφθεί σ' αυτόν τον τόμο.

Μια κουβέντα μόνο περί ύφους: Οι επιφυλλίδες αυτές είναι, ως ένα βαθμό, και δοκιμές ύφους. Θα έλεγα, με κίνδυνο να θεωρηθώ υπερβολικός, λογοτεχνικού ύφους. Και είναι γνωστό, ότι για πολλούς συγγραφείς και λογίους η επιφυλλιδογραφία αποτέλεσε άσκηση ύφους προς άλλα, μεγαλύτερα έργα· δηλαδή, για όσους συγγραφείς έχουν να παραδώσουν μεγαλύτερα έργα.

Πολιτική και φιλοσοφία

Περνάω τώρα στον υπότιτλο. Η θεματολογία των επιφυλλίδων καθορίζεται από τις δύο λέξεις, πολιτική και φιλοσοφία.

Η σειρά και η σύμπλεξή τους δεν είναι τυχαία. Η επιφυλλιδογραφία, πιστεύω, επιτρέπει στον Γεράσιμο Βώκο όχι μόνο να κάνει ιστορία της φιλοσοφίας και φιλοσοφία της πολιτικής (όπως σε πολλά μη δημοσιογραφικά, ακαδημαϊκά κείμενά του)· του επιτρέπει επίσης να κάνει πολιτική – πολιτική μέσω της φιλοσοφίας· ακριβέστερα, μέσω της διδασκαλίας της φιλοσοφίας. Η διδασκαλία είναι για τον Βώκο πράξη πολιτική, παρέμβαση που σχολιάζει, εξηγεί, διαφωτίζει, προβάλλει όψεις της πολιτικής πραγματικότητας που μας διαφεύγουν. Ο Γεράσιμος Βώκος, όπως στο αμφιθέατρο, είναι και στις επιφυλλίδες του χαρισματικός δάσκαλος. Και με ποιον άλλον τρόπο, παρακαλώ, θα μπορούσε κανείς να διδάξει φιλοσοφία της πολιτικής, αν όχι δείχνοντας πώς και γιατί η πολιτική μας αφορά.

Έτσι, οι μηχανισμοί επιβολής του φόβου (Σπινόζα) ή τα νήματα της φαντασίας (Πασκάλ) είναι έννοιες που ο Γεράσιμος Βώκος αντλεί από αγαπημένους του φιλοσόφους για να μας δείξει, εδώ, τώρα, στην τρέχουσα πολιτική επικαιρότητα, αυτήν δηλαδή που αντιλαμβανόμαστε λιγότερο, διότι ζούμε σ' αυτήν – να μας δείξει «αυτόν τον τερατώδη ιστό των αμοιβαίων υπηρεσιών που ονομάζουμε πολιτική» (σ. 105). Φιλοσοφία, που διδάσκεται με δόσεις, σε επιφυλλίδες, δηλαδή σε κείμενα επίκαιρα και ανεπίκαιρα, κείμενα που παρέρχονται - αναρωτιέστε πόσο επίκαιρη μπορεί να είναι; Θα αρκεστώ να σας διαβάσω έναν ορισμό της πολιτικής, του ίδιου του Βώκου (δεν είναι από τις επιφυλλίδες του· στο YouTube τον βρήκα). Είναι, νομίζω, μέτρο της επιτυχίας του ορισμού η αμεσότητα της εφαρμογής, του και ο ορισμός αυτός, ελπίζω να συμφωνήσετε, ταιριάζει απόλυτα στην τρέχουσα επικαιρότητα. Διαβάζω:

Πολιτική. Τόπος, στον οποίο συνυπάρχουν αφενός η ορατή, διά γυμνού οφθαλμού αγριότητα και αφετέρου η προσπάθεια εξωραϊσμού της, η οποία συνήθως παίρνει τη μορφή της συναίνεσης.

Και αφού, από την περασμένη βδομάδα περάσαμε κίολας στην εποχή της συναίνεσης, θα σας διαβάσω, από το βιβλίο τώρα, κι αυτές τις δύο γραμμές, ακόμη πιο επίκαιρες:

οι περίοδοι που αδιαφορούν περισσότερο για τη λαϊκή συναίνεση είναι ακριβώς οι περίοδοι στις οποίες θεμελιώνεται μια καινούργια εξουσία («Το χιούμορ του Χιουμ», σ. 121).

Αν η πολιτική είναι τόπος, οι φιλόσοφοι, οι λογοτέχνες, τα «ιστορικά πρόσωπα» για τα οποία γράφει ο Βώκος, εγώ, εσείς, εμείς συναντιόμαστε σ' αυτόν. Αλλά πού ακριβώς;

Συναντιόμαστε όλοι στην ιστορία, σ' αυτή τη *συζήτηση μεταξύ κράτους και θανάτου* – έτσι ορίζεται η ιστορία από τον Βώκο (σ. 187).

Στριμωχνόμαστε επίσης σ' εκείνο τον χώρο όπου οι πράξεις του καθενός αποκτούν συνέπειες για όλους τους άλλους. Αυτός ο τόπος συνάντησής μας ονομάζεται, αν δεν κάνω λάθος, *ηθική*. Εδώ, λέει ο Βώκος, χρειάζεται προσοχή. Η ηθική συχνά μπερδεύεται με την ηθικολογία. Η σκοπιά του Βώκου δεν είναι ούτε ηθική ούτε, πολύ περισσότερο, ηθικολογική. Η ματιά του είναι αυτή της *ηθολογίας*, εκείνης δηλαδή της αμερόληπτης –στο μέτρο του δυνατού– παρατήρησης των ανθρώπινων πράξεων που απεχθάνεται την ηθικολογία και δυσπιστεί απέναντι στην ηθική, διότι την ενδιαφέρει να δει, να καταλάβει, να περιγράψει – όχι να προγράψει. Η ηθική και η ηθικολογία είναι τα πρώτα αντικείμενα της ηθολογίας.

Οι επιφυλλίδες του Γεράσιμου Βώκου δημοσιεύονται σε μια εποχή που περισσεύει η ηθικολογία. «Σε μια τέτοια εποχή, όχι ακριβώς αμφισβήτησης αλλά κρίσης των αξιών, όπως θα λέγαμε σήμερα, εμφανίστηκαν άνθρωποι που κατάλαβαν ότι οι αξίες καθαυτές μπορεί να γίνουν αντικείμενο επιχειρηματικής δραστηριότητας» («Η απάτη της τέχνης και το ήθος του συγγραφέα», σ. 35· ο Μπαλζάκ είναι η αφορμή για τα λόγια αυτά). Ο Βώκος παρατηρεί «τους υψηλούς βαθμούς ανάπτυξης της ηθικολογίας» (σ. 36), τις «σοβαροφανείς αναφορές στην αξιοκρατία [που] όλο και πυκνώνουν», (σ. 73), την «ηθική [να] αναπαύεται στην κοινοτοπία της κατήχησης» («Ηθολογία και κατήχηση», σ. 82). Σημειώνει σε μια νεότερη επιφυλλίδα του: «κάθε φορά που ένας πολιτικός καταφέρνει να γίνει πρωθυπουργός ή κάπως αρχηγός μετουσιώνεται σε φλύαρο αρχάγγελο της ηθικής» («Σανιδισμός και δικαιοσύνη», 3/8/2008). Όπως και οι ηθολόγοι (Μονταίν, Πασκάλ, Λα Ροσφουκώ, Λα Μπρυγιέρ), τους οποίους γνωρίζει καλά, ο Γεράσιμος Βώκος στρέφει τα βέλη του, «μετρώντας την απόσταση που χωρίζει τις λέξεις από τα πράγματα, εναντίον όλων όσοι θεωρούν εαυτούς κήρυκες της αρετής» («Ηθολογία και κατήχηση», σ. 84).

Ο Γεράσιμος Βώκος είναι μανιώδης αναγνώστης. Επειδή είμαι κι εγώ, αυτό δεν μ' εντυπωσιάζει ιδιαίτερα. Αντιθέτως, με εντυπωσίαζε πάντα πόσο προσεκτικός, πόσο διεισδυτικός αναγνώστης είναι. Μ' εντυπωσίαζε επίσης η ικανότητά του να μιλάει για κείμενα που δεν τα έχει μπροστά του, από μνήμης.

Στις επιφυλλίδες αυτές, εκτός βέβαια από τον Σπινόζα και τον Πασκάλ, εκτός από τον Καντ, τον Καρτέσιο, τον Χιουμ και τον Χομπς, ο Γεράσιμος Βώκος διαβάζει Σοπενάουερ, Νίτσε, Φουκώ, Μακιαβέλλι, Μοντεσκιέ, Τοκβίλ, Μαρξ ... *Μας* διαβάζει επίσης –όπως είναι προτιμότερο να λέμε για λογοτεχνικά κείμενα– Μπαλζάκ, Αντρέ Ζιντ, Ουγκώ, Τσέχοφ, Τολστόι, Βαλερύ, Σουίφτ – Αντρέα Φραγκιά. Γράφει για ιστορικά πρόσωπα, τον Γαβριήλ de la Reynie, αρχηγό της πρώτης οργανωμένης αστυνομικής υπηρεσίας, της Αστυνομίας του

Παρισιού, και για πρόσωπα φανταστικά, τον Νικολάι Στεπάνοβιτς, τον γερασμένο, μοναχικό, κουρασμένο «καθηγητή πανεπιστημίου, με πραγματικό έργο, αναγνωρισμένο στην πατρίδα του και στο εξωτερικό», ήρωα του Τσέχοφ.

Πώς διαβάζει ο Βώκος; Δηλαδή, πώς μας μαθαίνει να διαβάζουμε; Μας μαθαίνει να διαβάζουμε αργά. Πιστά. Συχνά αρκεί να παραθέσουμε τα ίδια τα λόγια ενός συγγραφέα (όπως στα «Όταν η ισχύς διώκει τη δικαιοσύνη», σ. 54-57, παράθεμα από Πασκάλ· «Ο χρυσός, η λάσπη και το αίμα», σ. 62-65, παράθεμα από Μαρξ· κ.α.) Αρκεί να διαβάσουμε μεγαλόφωνα, δηλ. μεγαλόθυμα. Η ανάγνωση επίσης πρέπει να είναι θερμή, έτσι ώστε να μας αφορά αυτό που διαβάζουμε.

Με τον Γεράσιμο Βώκο έχουμε μοιραστεί το ίδιο γραφείο. Τον έχω παρακολουθήσει να προετοιμάζει τα μαθήματά του ώρες ολόκληρες, να γεμίζει με σημειώσεις δεκάδες σελίδες, γράφοντας προσεκτικά με την πένα του πατέρα του. Και στο τέλος να φεύγει βιαστικά για το μάθημα, παίρνοντας μαζί του ένα απόσπασμα λίγων σειρών από το έργο ενός φιλοσόφου· όλα τ' άλλα τ' άφηγε πίσω. Αυτό το ένα απόσπασμα αρκούσε.

Η δική μου ανάγνωση ήταν πάντα εσωτερική. Θα σας διαβάσω πάντως δύο αποσπάσματα από τις επιφυλλίδες του Βώκου. Το πρώτο είναι από το «Δεν ξέρω, Κάτια, δεν ξέρω!» (σ. 80). Η ηρωίδα του Τσέχοφ, η Κάτια, νεαρή γυναίκα, ζητάει τη συμβουλή του θετού της πατέρα Νικολάι Στεπάνοβιτς. Μεταφράζει –και διαβάζει– ο Γεράσιμος Βώκος:

«Δεν μπορώ να ζήσω άλλο έτσι, δεν το αντέχω· πείτε μου τώρα αμέσως τι πρέπει να κάνω. Είσαστε έξυπνος, μορφωμένος, σοφός· έχετε μεγάλη πείρα στη ζωή, είσαστε καθηγητής Πανεπιστημίου. Σας νιώθω σαν πατέρα μου, είσαστε ο μοναδικός μου φίλος; πείτε μου τι πρέπει να κάνω». Κι ο γερασμένος άνθρωπος, που μόλις μπορεί να σταθεί όρθιος από την κούραση, αναστατωμένος από τον σπαραγμό της κοπέλας και ανήμπορος μπροστά στην απελπισία της, απαντά: «Ειλικρινά δεν ξέρω, Κάτια, δεν ξέρω».

Προφανώς ο Νικολάι Στεπάνοβιτς είναι ο μόνος που δεν ξέρει. Γιατί όλοι οι άλλοι ξέρουν. Αρκεί να παρακολουθήσει κάποιος τους πολιτικούς, για παράδειγμα, και θα διαπιστώσει ότι τα ξέρουν όλα ...

Και συνεχίζει ο Βώκος. Αλλά μπορούμε να συνεχίσουμε εμείς. Κι οι πανεπιστημιακοί δεν τα ξέρουν όλα; Κι οι τεχνοκράτες; Κι οι δημοσιογράφοι δεν τα ξέρουν όλα; Κι ο επιβάτης λεωφορείου, αν τον ρωτήσετε;

Το δεύτερο απόσπασμα από τις επιφυλλίδες του Βώκου μιλάει γι' αγαπημένο του πρόσωπο. Είναι από αυτά τα κείμενα με τα οποία ένας συγγραφέας τιμά τους νεκρούς του. Προσέξτε πώς καθυστερεί η ανάγνωση:

Υπάρχουν ορισμένοι που έχουν εξασφαλίσει, εκόντες άκοντες, ένα είδος ελεύθερης κυκλοφορίας που τους επιτρέπει να πάνε παντού, να ρωτήσουν τα πάντα και να απαιτήσουν απαντήσεις. Ακόμη περισσότερο, χλευάζουν όταν οι απαντήσεις τούς φαίνονται πρόχειρες, θυμώνουν όταν τις αισθάνονται βολικές και –ανυπόφορο

αυτό– σκύβουν το κεφάλι σιωπηλοί όταν τις κρίνουν κίβδηλες. Ένας απ' αυτούς είναι για μένα ο Αντρέας Φραγκιάς (σ. 100).

Και για μένα ο Γεράσιμος Βώκος.

Κυρίες και κύριοι,

Εφημερίδες διάβαζα πάντα για τις στήλες βιβλίου και για τις επιφυλλίδες δυο-τριών ανθρώπων, που με τον καιρό έγιναν φίλοι μου. Ο Γεράσιμος Βώκος είναι ένας από αυτούς, είναι δηλαδή ένας απ' τους λόγους που εξακολουθώ να διαβάζω εφημερίδα.

Νιώθω ωφελημένος, και το κέρδος μου δεν το αισθάνομαι μικρό. Πασκάλ και Σπινόζα, αν υποτεθεί ότι κάτι ξέρω, ο Γεράσιμος Βώκος μου δίδαξε. Τους *Παραχαράκτες* του Αντρέ Ζιντ, τη «Βαρετή ιστορία» του Τσέχοφ, τη *Γλώσσα του τρίτου Ράιχ* του Βίκτωρ Κλέμπερερ τα ανακάλυψα από τις επιφυλλίδες του. Τα συστήνω τώρα κι εγώ στους φοιτητές και στις φοιτήτριές μου. Κυρίως, νιώθω ωφελημένος γιατί πολλές Κυριακές αισθάνθηκα ότι σ' αυτήν την παράνοια που λέγεται ευφημιστικώς «ελληνική δημόσια σφαίρα» υπάρχει κάποιος ο οποίος μπορεί νηφάλια να με καθοδηγήσει και στον οποίο μπορώ να διατυπώσω απορίες. Καμιά φορά η πιο αποκαλυπτική απάντησή του είναι: «Δεν καταλαβαίνω τίποτα!»

Τέτοιο όφελος είχα από το βιβλίο, δηλαδή από τις επιφυλλίδες του Βώκου. Δεν το θεωρώ μικρό και μακάρι άλλοι να έχουν άλλο, μεγαλύτερο.

Σας ευχαριστώ,

Σπύρος Α. Μοσχονάς